

РОЗДІЛ VII. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

УДК 37.018.1:[159.923.2:373.2/3-056.2/3]

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-1-2-03>

ПОТЕНЦІАЛ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Агрощенко Т. О.

*доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівський державний університет
вул. Ужгородська, 26, Мукачево, Закарпатська область, Україна
orcid.org/0000-0003-4595-1662
tatiyana05071976@gmail.com*

Зданевич Л. В.

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
вул. Проскурівського підпілля, 139, Хмельницький, Україна
orcid.org/0000-0001-8387-2143
larisazdan@ukr.net*

Цегельник Т. М.

*викладач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
вул. Проскурівського підпілля, 139, Хмельницький, Україна
orcid.org/0000-0001-7643-0208
sveettana@ukr.net*

Ключові слова: сім'я, виховання, діти дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, виховання дитини з особливими освітніми потребами, особистість.

У статті розглядається вагомість сімейного виховання у процесі формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Представлено характеристику дефініцій «сім'я», «виховання», «сімейне виховання» та особистісної компетентності дитини дошкільного і молодшого шкільного віку. Зазначено, що формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами має свої особливості, які необхідно враховувати не тільки в процесі освітньої діяльності, а і у сімейному вихованні, яке забезпечує пізнання навколишньої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної та колективної роботи, залучення до людської культури тощо. Народження дитини з особливими освітніми потребами на різних батьків впливає неоднаково, саме тому важливо розуміти, що така сім'я має особливий статус, оскільки сімейне виховання таких дітей має певні труднощі. Акцентовано увагу на тому, що сімейні стосунки для дитини з особливими освітніми потребами – перший специфічний зразок суспільних відносин, а ефективність формування особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами цілковито залежить від розуміння

батьками особливостей дитини, а також змісту виховання, його засобів і методів. Зусилля педагогів щодо залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до корекційно-виховної роботи сприятиме навчанню й розвитку дітей, попередить їхню дискримінацію за ознаками, пов'язаними з тією чи іншою індивідуальною характеристикою дитини чи її сім'ї, яка б морально не пригнічувала ні самої дитини, ні її батьків. Автори вказують на необхідність спеціальної консультативної допомоги для батьків дітей з особливими освітніми потребами, яка полягає у допомозі батькам побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, з'ясуванні можливих труднощів соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, а також у визначенні своєї ролі у процесі виховання і розвитку дитини.

THE POTENTIAL OF FAMILY EDUCATION IN THE PROCESS OF FORMATION OF PERSONALITY OF CHILDREN OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Atroshchenko T. O.

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Preschool Pedagogy,
Primary Education and Educational Management
Mukachevo State University
Uzhhorodska str., 26, Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4595-1662
tatiyana05071976@gmail.com*

Zdanevich L. V.

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Preschool Pedagogy, Psychology and Professional Methodics
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
Proskurivskoho Pidpilya str., 139, Khmelnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8387-2143
larisazdan@ukr.net*

Tshehlyk T. M.

*Lecturer at the Department of Preschool Pedagogy, Psychology and Professional Methodics
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
Proskurivskoho Pidpilya str., 139, Khmelnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7643-0208
sveettana@ukr.net*

Key words: *family, upbringing, children of preschool and primary school age with special educational needs, upbringing of a child with special educational needs, personality.*

The article has considered the importance of family upbringing in the process of forming the personality of a child of preschool and primary school age with special educational needs. We have presented the characteristics of the definitions “family”, “upbringing”, “family upbringing” and personal competence of a child of preschool and primary school age. It has been noted that the formation of the personality of a child of preschool and primary school age with special educational needs has its own characteristics that must be taken into account not only in educational activities but also in family education, which provides understanding of social reality, mastering of skills

of individual and collective work, involvement to human culture, etc. The birth of a child with special educational needs affects different parents differently, which is why it is important to understand that such family has a special status, as the family upbringing of such children has certain difficulties. The authors of the article have placed emphasis on the fact that family relations for a child with special educational needs are the first specific example of social relations, and the effectiveness of forming the personality of children of preschool and primary school age with special educational needs depends on parents' understanding of the child's peculiarities and content of upbringing, its ways and methods. Efforts of teachers to involve parents of children with special educational needs into correctional and educational work will promote the education and development of children, prevent their discrimination connected with a particular individual characteristic of the child or his/ her family, which would not morally depress even the child or his/her parents. The authors have pointed to the need for special counseling for parents of children with special educational needs, which is to help parents to see the real prospects for their child's development, to identify possible social development difficulties that arise at certain ages, and to determine their role in the process of upbringing and development of the child.

Постановка проблеми. З давніх часів сім'я є найважливішим інструментом виховного впливу на підростаюче покоління. Сім'я – джерело продовження життя нації – фізичного, морального і духовного, джерело її вічності. Людина бере свій початок з сім'ї. Цілком погоджуємося з О. Вишневським, що саме в сім'ї відбувається головне становлення людини як особистості, пізнання і засвоєння норм моральної поведінки, розвиток гуманних почуттів. Особливу відповідальність за виховання дітей автор покладає на батьків, родичів. О. Вишневський стверджує, що родина є органічною частиною нації і першоджерелом духовного становлення громадянина і патріота. Родина – оберіг, творець і продовжувач національної культури [3, с. 166].

Сім'я, в якій є дитина з особливими освітніми потребами, має особливий статус, оскільки сімейне виховання таких дітей має певні труднощі. Зазначимо, що у таких сім'ях надзвичайно важливим є і сам процес виховання дитини, і загальна емоційна ситуація, яка безпосередньо сприяє ефективності цього процесу. Вважаємо, що найважливішим у вихованні «особливої» дитини є прийняття її такою, яка вона є. Зокрема, слід звернути увагу на те, що у психолого-педагогічній літературі представлені різні класифікації дітей з особливими освітніми потребами. Так, науковці до категорій дітей з особливими освітніми потребами відносять: дітей, які мають захворювання, затримку розвитку, дефіцит розвитку однієї із функцій або декількох функцій, порушення освітньої діяльності, обдарованих дітей, дітей з першазначними порушеннями та дітей, які мають особливості розвитку внаслідок впливу соціального середовища [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує посилення уваги науковців до інклюзивної освіти (Т. Бондар, Л. Вакуленко, О. Кас'яненко, А. Колупаєва, І. Кузава, Л. Лавріненко, О. Молчан, Ю. Найда, Н. Приймак, О. Рассказова, В. Синьов, А. Таранченко, Л. Туріщева, З. Удич, З. Шевців та ін.). Дошкільний та молодший шкільний вік, на думку вітчизняних та зарубіжних психологів (Л. Божович, Т. Дуткевич, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Г. Люблінська, В. Мухіна та ін.), є важливими періодами формування особистості, а провідна роль у цьому процесі належить дорослому. Сімейне виховання є предметом дослідження педагогів минулого і сучасних дослідників, зокрема Т. Алексєєнко, О. Вишневського, Д. Луцик, А. Макаренка, М. Пирогова, В. Постоного, М. Стельмаховича, О. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Однак потенціал сімейного виховання у процесі формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами є, на нашу думку, недостатньо розкритим і потребує ґрунтовного дослідження.

Мета статті – розкрити потенціал сімейного виховання у процесі формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Формування особистості дитини інтенсивно відбувається в період дошкільного дитинства та у молодшому шкільному віці. Так, Базовий компонент дошкільної освіти виділяє освітній напрям «Особистість дитини». Потенціал особистісної компетентності реалізується у творчій активності дитини у всіх специфічно дитячих видах діяльності (ігровій, пізнавальній, образотворчій). Виявляється

в особистісних якостях дитини – від елементарних уявлень та позитивного ставлення дитини до свого внутрішнього світу (думок, почуттів, мрій, бажань, мотивів, планів, ідеалів, цілей, прагнень) до становлення основ її світогляду і розвиненості її свідомості (пізнавальної активності, емоційної сприйнятливості, позитивної налаштованості дій, думок, оптимістичними переживаннями, реалістичними намірами). Особистісну компетентність характеризує сформованість самосвідомості: ідентифікації себе зі своїм «Я», позитивної самооцінки, домагання визнання іншими її чеснот, уміння співвідносити «хочу» (мотиви, наміри), «можу» (знання, вміння навички), «буду» (регуляція поведінки та діяльності), здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі; орієнтування у своїх основних правах і обов'язках [1; 14].

В умовах реалізації концепції Нової української школи центральним завданням педагогів є формування особистості, її громадянської позиції та моральних якостей. Як зазначала О. Савченко, молодший шкільний вік, як ніякий інший етап шкільної освіти, багатий своїми ресурсами, які треба вчасно виявити, підтримати і розвинути. Основи багатьох психічних якостей школяра закладаються саме в цьому віці. Молодших школярів відрізняє сильна пластичність і вразливість психіки, їхня готовність сприймати і наслідувати, випробовувати себе, довіра до батьків, учителів, надзвичайна природна допитливість і емоційність. Все це, на думку дослідниці, створює унікальні можливості для повноцінного виховання, навчання і розвитку дітей цього віку [11].

Період дошкільного дитинства і молодший шкільний вік – це період формування особистості, пов'язаний з постійною активізацією спілкування з дорослими та однолітками, що уможливує пізнання навколишньої дійсності, передачу соціального досвіду тощо. Проте, формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами має свої особливості, які необхідно врахувати не тільки в процесі освітньої діяльності, а і у сімейному вихованні, яке забезпечує пізнання навколишньої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної та колективної роботи, залучення до людської культури тощо. Так, І. Макаренко стверджує, що дитина, яка народилася з особливими освітніми потребами, займає виняткову соціальну позицію навіть у своїй сім'ї, її взаємини з близькими протікають інакше, ніж у інших дітей, оскільки порушення, що є в дитини, спричинюють не лише проблеми у її розвитку, але й розрив усього комплексу соціальних взаємозв'язків дитини з довкіллям [7, с. 10].

Досліджуючи потенціал сімейного виховання у процесі формування особистості, звернемося до аналізу дефініцій «сім'я», «виховання» та «сімейне виховання».

Говорячи про сім'ю, неможливо обійтися без унікального педагогічного спадку М. Стельмаховича. Досліджуючи сімейне виховання на засадах ідеалу української сім'ї, науковець стверджував, що серед усіх геніальних «винаходів» людства одне з провідних місць займає сім'я, родина – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. «Від родини йде життя людини», «Без сім'ї немає щастя на землі», – говорять українці [12, с. 15–16].

Сім'я впливає на людину протягом усього її життя. Але особливо велика її роль на початку життєвого шляху. Адже від того, як у сім'ї буде проходити процес формування в дитини тих чи інших особистісних якостей, залежить і весь подальший її розвиток [8, с. 113]. Науковці переконливо стверджують, що основний напрям формування дитячої особистості, її взаємовідносини з ровесниками, психологічне самопочуття визначається задоволенням у сім'ї найголовніших потреб: любові та довіри, самостійності, самоствердження і визнання. Відбувається це, насамперед, у взаєминах з батьками, їх сумісністю, оскільки характер батьків та їх взаємини з дитиною є основною умовою її психічного, фізичного та духовного розвитку [8, с. 117].

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує дефініцію «виховання» як сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання, а «виховувати» – вирощувати, навчаючи правил поведінки, даючи освіту та ін.; систематичним впливом викликати, розвивати якість почуття, рису вдачі, особливості, прищеплювати що-небудь [2]. Базовий компонент дошкільної освіти підкреслює, що виховання – є залучення дитини до системи вироблених людством цінностей через формування ціннісного ставлення до дійсності. Підвалини розуміння дитиною добра і зла, краси і потворності закладаються саме в сім'ї і є позиція наукових вчень, які вважають, що сім'я є головною цінністю життя [1].

Сімейне виховання, згідно із визначенням Т. Поніманської, – це своєрідний і специфічний процес, специфіка якого полягає в таких основних характеристиках: сприяння здійсненню нерозривного зв'язку поколінь – минулого, сучасного і майбутнього, морально-духовній єдності членів сім'ї як близьких людей і як представників суспільства; здатність сімейного виховання, на відміну від суспільного, непомітно (мимо-

волі), але дуже дієво за допомогою унікального механізму функціонування сімейних зв'язків та інстинкту формувати в дітей людські почуття до своїх батьків, дідуся, бабусі, членів сім'ї та через них – до всіх інших людей, свого народу, всього людства; наявність природної теплоти, любові та сердечності в сімейному спілкуванні та відносинах, що служить могутнім фундаментом для морально-емоційного виховання дітей; неперевершеність сімейного виховання за своїм емоційним характером; безперервність, тривалість і різноманіття виховного впливу на дітей різних статі та віку, професійних інтересів, життєвого досвіду і людських цінностей; виконання ролі споконвічної (вихідної) ланки у процесі виховання; можливість глибокого і систематичного практичного вивчення й урахування індивідуальності дитини; відкритість виховного процесу в сім'ї, на відміну від подібного процесу в навчальних закладах; неформальність процесу виховання в сім'ї, заснованого на позитивних традиціях родоходу, сімейних традиціях, звичаях, звичках, вдачах, укладі життя; можливість сприятливої сім'ї як виховного колективу виконувати роль організуючого «центру», що скеровує на дітей усі виховні впливи, засоби і сили; наявність визначеної стійкості та суб'єктивності батьків та інших членів сім'ї стосовно дітей; можливість зменшення негативного впливу несприятливого середовища на виховання та повноцінний розвиток дитини [9].

Відносини батьків з дитиною, глибоко індивідуальні та неповторні. Загальновідомо, що батьки становлять перше суспільне середовище дитини. Цілком погоджуємося з С. Гром, що почуття, що формують відносини дитини й батьків, – це особливі почуття, відмінні від інших емоційних зв'язків. Специфіка почуттів, що виникають між дітьми й батьками починає головним чином формуватися на тому, що турбота батьків необхідна для підтримки самого життя дитини. А батьківська любов – воістину життєво необхідна потреба маленької людської істоти. Любов кожної дитини до своїх батьків безмежна, безумовна. Дослідниця зазначає, що в перші роки життя любов до батьків забезпечує власне життя й безпеку, а в міру дорослішання батьківська любов усе більше виконує функцію підтримки й безпеки внутрішнього, емоційного й психологічного світу людини. Батьківська любов – джерело й гарантія благополуччя людини, підтримки тілесного й психічного здоров'я [5, с. 161].

Говорячи про виховання дитини з особливими освітніми потребами, слід зауважити, що його метою є всебічний розвиток особистості дитини, який полягає не в корекції окремих функцій, а передбачає цілісний підхід до особистості. Його сутність полягає в тому, щоб підняти на

більш високий рівень всі потенційні можливості дитини: психічні, фізичні, інтелектуальні, тобто ті можливості, які забезпечать їй самостійну життєдіяльність у майбутньому. Цю функцію виховання дитини виконують насамперед, сім'я, батьки, які іноді не спроможні забезпечити гідне виховання і потребують додаткової допомоги [6].

Хочемо акцентувати увагу на тому, що сімейні стосунки для дитини з особливими освітніми потребами – перший специфічний зразок суспільних відносин. Саме тому, задля створення сприятливих умов виховання дитини з особливими освітніми потребами в сім'ї, батькам, перш за все необхідно знати особливості розвитку дитини, а також її можливості. Велике значення має правильний режим дня: чітке дотримання режиму харчування і сну, чергування занять з відпочинком і прогулянками, помірне користування гаджетами. Важливу роль відіграє організація систематичних, цілеспрямованих занять. Встановлено, що наявність певного режиму створює умови, за яких у дитини немає підстав для капризів, для відмови виконання ряду встановлених вимог і т. п. Поступово дитина вчиться стримувати і регулювати свою поведінку. Загалом, правильно налагоджене життя в сім'ї сприяє ефективному вихованню дітей з особливими освітніми потребами.

Одним із чинників, що зумовлює ефективність виховного впливу на особистість дитини є тип сім'ї. Різні сім'ї відрізняються одна від одної за своєю структурою, за своїм складом, культурним та ідеологічним стилем, що робить кожну з них унікальною, що, в свою чергу, обумовлює унікальність процесу сімейних взаємин. При цьому наявність в сім'ї дитини з особливими освітніми потребами розглядається лише як одна з численних особливостей структури сім'ї.

Зазначимо, що народження дитини з особливими освітніми потребами на різних батьків впливає неоднаково, але в своїй більшості виявляється як сильний психологічний стрес, результатом якого може бути порушення функціонування психіки в результаті пережитого шоку. Погоджуємося з науковцями, що поява дитини з порушеннями розвитку в сім'ї ставить батьків перед фактом розширення соціальних контактів з різними установами, організаціями і службами. Усвідомлюючи свою відповідальність перед малюком, батьки повинні, не втрачаючи часу, починати діяти, проявляючи відповідну активність з метою створення необхідних умов для організації повноцінного розвитку і виховання дитини [6].

Хочемо зауважити, що сім'я, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами, відчуває значні труднощі. Часто батьки соромляться своєї дитини, помилково вважають себе у виникненні того чи іншого порушення. В таких

випадках дитина не почуває себе спокійною, найчастіше вона росте замкнутою, невпевненою та незадоволеною собою. Сім'ї, де виховуються діти з особливими освітніми потребами повинні сприймати дитину такою, якою вона є. Це допоможе дитині почувати себе щасливою, впевненою, такою як усі.

На жаль, у багатьох сім'ях не тільки не створені адекватні умови для розвитку дітей, а й, навпаки, сімейна ситуація здійснює деструктивний вплив на дитину. Основними причинами такого негативного впливу вважаємо: стрес батьків внаслідок народження дитини з особливими освітніми потребами; неприйняття батьками та членами сім'ї особливостей дитини; відсутність мотивів до надання допомоги дитині внаслідок відсутності у батьків елементарних психолого-педагогічних знань. Н. Грабовенко [4] визначено три типи сімей за інтегральним показником психолого-педагогічної адаптації сім'ї до проблем розвитку дитини з ООП, складовими частинами якого є: педагогічна культура батьків; емоційна адаптація батьків (продуктивна/непродуктивна) до проблем порушень розвитку дитини; психологічний клімат сім'ї, який створює сприятливе/несприятливе середовище для емоційного розвитку дитини; соціально-психологічна адаптованість дитини до власних проблем і потреб; готовність/неготовність батьків співпрацювати з педагогічними працівниками закладів освіти із залученням (за потреби) фахівців інклюзивно-ресурсного центру, інших фахівців, які можуть надавати додаткові психолого-педагогічні і корекційно-розвиткові послуги дітям з особливими освітніми потребами [13].

Висновки. Науковці одностайні у вагомості потенціалу сімейного виховання у формуванні особистості. Зокрема, формування особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку значною мірою здійснюється під впливом батьків та членів сім'ї. Ураховуючи ґрунтовні напрацювання з проблем сімейного виховання, хочемо зазначити, що ефективність формування особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами цілковито залежить від розуміння батьками особливостей дитини, а також змісту виховання, його засобів і методів. Підтримуємо думку науковців, що зусилля педагогів щодо залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до корекційно-виховної роботи сприятиме навчанню й розвитку дітей, попередить їхню дискримінацію за ознаками, пов'язаними з тією чи іншою індивідуальною характеристикою дитини чи її сім'ї, яка б морально не пригнічувала ні самої дитини, ні її батьків. Успіх цього процесу визначальною мірою залежить від розуміння кінцевої мети, спільних зусиль практичних працівників, науковців, усієї педагогічної громадськості [6]. Вважаємо, що батьки дітей з особливими освітніми потребами потребують спеціальної консультативної допомоги, яка полягає в допомозі батькам побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, з'ясуванні можливих труднощів соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, а також у визначенні своєї ролі у процесі виховання і розвитку дитини. Перспективу подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо у розробці порадника для батьків із питань виховання в сім'ї дітей з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТ «Перун», 2000. С. 118.
3. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Вид. друге, доопр. і допов. Дрогобич : Коло, 2006. 608 с.
4. Грабовенко Н.В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими можливостями, в умовах реабілітаційного центру : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. н. : спец. 13.00.05 Соціальна педагогіка. Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 24 с.
5. Гром С. Сімейне виховання та його вплив на морально-особистісне зростання дошкільників. *Молодь і ринок*. № 2(85). 2012. С. 160–166.
6. Колишкін О., Васько О., Колишкіна А., Бутенко В. Напрями співпраці корекційного педагога із сім'ями, що виховують дітей з порушеннями психофізичного розвитку. URL : https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9493/1/Kolyshkin_OV_stattya.pdf.
7. Макаренко І.В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. н. : спец. 13.00.05 Соціальна педагогіка. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 22 с.
8. Мельник Л.П., Співак Л.М., Славіна Н.С. Вплив подружньої сумісності на взаємини дошкільника в дитячому колективі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія: психологічні науки*. Вип. 1. 2007. С. 113–117.
9. Поніманська Т. Люди і я. Світ дорослих як чинник соціалізації особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 1999. № 8. С. 14–15.

10. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.
11. Савченко О.Я. Покликання початкової школи. *Початкова школа*. 2008. № 2.
12. Стельмахович М.Г. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до XIX ст. *Рідна школа*. 1992. № 3-4. С. 14–19.
13. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році: Лист Міністерства освіти і науки України від 31.08.2020 № 1/9-495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-495729-20> (дата звернення: 10.04.2021).
14. Larysa V. Zdanevych, Kateryna L. Kruty, Tetiana M. Tsehelnik, Leonida S. Pisotska, Nataliia V. Kazakova. (2020). The Formation of Key Competences in the Training Process of Preschool Education Specialists (Experience of the United Kingdom, Germany, Ukraine). Vol. 9, No. 7: 196–206. DOI: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p196>.

REFERENCES

1. Bazovyy komponent doshkil'noyi osvity [Basic component of preschool education]. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkil'noyi%20osvity.pdf.
2. Grabovenko N.V. (2008) Sotsial'no-pedahohichna robota z sim'yamy, shcho vykhovuyut' ditey z obmezhenyimi mozhlyvostyamy, v umovakh rehabilitatsiynoho tsentru [Socio-pedagogical work with families raising children with disabilities in a rehabilitation center]. Dissertation of a candidate of pedagogical science, speciality 13.00.05 Social pedagogy. Institute of Problems of Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv. 24 p.
3. Grom S. (2012) Simeyne vykhovannya ta yoho vplyv na moral'no - osobystisne zrostannya doshkil'nykiv [Family upbringing and its influence on the moral and personal growth of preschoolers]. *Youth and the market*. № 2 (85). P. 160-166.
4. Kolyshkin O., Vasko O., Kolyshkina A., Butenko V. Napryamy spivpratsi korektsiynoho pedahoha iz sim'yamy, shcho vykhovuyut' ditey z porushennyamy psikhofizychnoho rozvytku [Areas of cooperation of a correctional teacher with families raising children with mental and physical disabilities]. Available at: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9493/1/Kolyshkin_OV_stattya.pdf.
5. Larysa V. Zdanevych, Kateryna L. Kruty, Tetiana M. Tsehelnik, Leonida S. Pisotska, Nataliia V. Kazakova. (2020). The Formation of Key Competences in the Training Process of Preschool Education Specialists (Experience of the United Kingdom, Germany, Ukraine). Vol. 9, No. 7: 196-206. DOI: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p196>.
6. Makarenko I.V. (2009) Sotsial'no-pedahohichna pidtrymka bat'kiv ditey rann'oho viku z osoblyvymi potrebamy [Socio-pedagogical support of parents of children of early age with special needs]. Dissertation of a candidate of pedagogical science, speciality 13.00.05 Social pedagogy. Luhansk Taras Shevchenko National University. Luhansk. 22 p.
7. Melnyk L.P., Spivak L.M., Slavina N.S. (2007) Vplyv podruzhn'oyi sumisnosti na vzayemny doshkil'nyka v dytyachomu kolektyvi [Influence of marital compatibility on the relationship of the preschooler in the children's team]. Scientific works of Kamyanets-Podilsky State University. Series: psychological sciences. Vol. 1. P. 113-117.
8. Ponimanskaya T. (1999) Lyudy i ya. Svit doroslykh yak chynnyk sotsializatsiyi osobystosti dytyny [People and me. The world of adults as a factor in the socialization of the child's personality]. *Preschool education*. № 8. Pp. 14-15.
9. Poroshenko M. (2019) Inklyuzyvna osvita: navchal'nyy posibnyk [Inclusive education: a textbook]. Kyiv: Ukraine Agency. 300 p.
10. Savchenko O. Ya. (2008) Poklykannya pochatkovoyi shkoly [The vocation of primary school]. *Elementary School*. № 2.
11. Shchodo orhanizatsiyi navchannya osib z osoblyvymi osvitnimi potrebamy u zakladakh zahal'noyi seredn'oyi osvity u 2020/2021 navchal'nomu rotsi [Regarding the organization of education of people with special educational needs in general secondary educational institutions in the 2020/2021 academic year]. Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 31.08.2020 № 1 / 9-495. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-495729-20> (access date: 10.04.2021).
12. Stelmakhovych M.G. (1992) Sim'ya i rodyne vykhovannya v Ukrayini z naydavnishykh chasiv do XIX st. [Family and family upbringing in Ukraine from ancient times to the XIX century]. *Native school*. № 3-4. Pp. 14-19.
13. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2000), red. Busel. K., Irpin: Perun". P.118.
14. Vyshnevsky O.I. (2006). Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayins'koyi pedahohiky: posib. [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy: manual]. Drohobich: Kolo. 608 p.